

Józef Młyński

Zadania pracownika socjalnego we wspomaganium rodziny

Studia nad Rodziną 13/1-2 (24-25), 323-338

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ks. Józef MŁYŃSKI

ZADANIA PRACOWNIKA SOCJALNEGO WE WSPOMAGANIU RODZINY

Rodzina najogólniej postrzegana jest jako grupa społeczna, połączona więzami rodzicielskimi i małżeńskimi¹. Choć stanowi najmniejszą grupę społeczną, to jednak zajmuje najważniejsze miejsce w procesie socjalizacji człowieka, jego uspołecznienia i partycypacji w środowisku lokalnym. Stąd też naukowcy poświęcają wiele uwagi rodzinie, dokonując interpretacji różnych zjawisk i problemów z nią związanych. Szczególnie socjologowie, podejmując różnorodne badania na temat rodziny, wskazują na jej pozytywne i negatywne aspekty. Zagrożenia plasują w dwóch odrębnych kontekstach, jako wynikające z dysfunkcyjnych dla rodziny makrostruktur oraz wewnątrzsystemowych problemów².

Powszechnie przyjmuje się, że rodzina żyje własnym wewnętrznym dynamizmem, który jest tylko jej właściwy. Jest ona grupą podstawową o szczególnym charakterze. Jej członkowie związani są nie tylko tymi więzami, które mają miejsce w każdej małej (podstawowej) grupie, ale również więzami pokrewieństwa oraz więzami implikującymi zaspokojenie podstawowych ludzkich potrzeb. W ten sposób rodzina tworzy sobie tylko właściwą rzeczywistość i sobie tylko właściwe środowisko. Należy jednak pamiętać, iż instytucja ta wchodzi w interakcje z innymi grupami, które bardziej lub mniej znacząco

¹ Por. J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1972, s. 300; W. Szewczyk, *Rozumieć siebie i innych*, Tarnów 2002, s. 239.

Grupy społeczne są zróżnicowane. Wszelkie, nawet nie dające się ściśle wyodrębnić kręgi osób, połączone pozytywnym, tj. akceptowanym poczuciem bliskości, identyfikacji lub członkostwa stanowią grupę społeczną. Pojęcie grupy społecznej odnosi się do ludzi, którzy pozostają ze sobą w szczególnych powiązaniach, polegających na poczuciu bliskości, identyfikacji lub też członkostwa.

² Szerzej na ten temat: J. Młyński, *Pedagogika współczesnej rodziny na początku trzeciego tysiąclecia*, „*Pedagogika Katolicka*” 2008, nr 2, s. 156-174; W. Majkowski, *Czynniki dezintegracji współczesnej rodziny polskiej*, Kraków 1997.

na nią oddziałują. Ich wpływ może być różny, w zależności od konkretnych okoliczności. Nade wszystko jednak rodzina funkcjonuje w społeczeństwie. Oznacza to, że nie może ona nie doświadczać zachodzących w nim zmian i nie przystosować się do nich. Na kanwie tych interakcji zawiązuje się pewien dialektyczny układ: społeczeństwo – rodzina i rodzina – społeczeństwo³.

Rodzinę uznaje się także za podstawową instytucję ludzkości, która w społeczeństwie pełni odpowiedzialne funkcje na rzecz reprodukcji biologicznej i wychowania dzieci. Odpowiada wreszcie za społeczną wymianę jednostek. Ponadto, pełni funkcję kształtowania osobowości człowieka. Wytworzone w ten sposób więzi emocjonalne, osobiste i społeczne są silniejsze i trwalsze niż w innych wymiarach życia społecznego. W tym znaczeniu można stwierdzać, że rodzina jest „kolebką dzieci”.

Życie społeczne w Polsce w okresie transformacji i industrializacji naznaczone zostało licznymi zmianami społeczno-kulturowymi. Zmiany te miały również wpływ na współczesną rodzinę pozbawiając ją w dużym stopniu tradycyjnego charakteru. Do tego czasu była ona nie tylko wartością sama w sobie, ale ponadto pielęgnowano w niej takie wartości jak: pracowitość, wierność, uczciwość, miłość, patriotyzm. Była ostoją trwałości i wyrazem ciągłości pokoleniowej, tego, co jest moralnie godziwe. Obecnie, jak zauważa P. Rybicki, rodzina „przestała być całością skupiającą swoich członków we wszystkich zasadniczych dziedzinach życia społecznego”⁴. Na taki stan rzeczy miała wpływ propagowana przez sieć różnych agend kultura masowa. Jej następstwem jest pragmatyzm, sekularyzacja, praktyczny materializm, tolerancja, pluralizm ideologiczny, konsumpcjonizm, utylitaryzm i hedonizm. Szerzący się w społeczeństwie proces sekularyzacji sprawił, że na terenie rodziny nastąpiło przesunięcie akcentu z *sacrum* na *profanum*.

Nowe zjawiska zrodziły wiele problemów w zakresie wzajemnych relacji i interakcji. Członkowie rodzin zaferowani zdobywaniem wyższego statusu ekonomicznego i podniesieniem poziomu egzystencji, mniej czasu poświęcają rodzinie. Małżeństwo często zredukowane zostaje jedynie do zwykłego kontraktu, w którym nie zważa się na takie podstawowe wartości jak: miłość, wierność i uczciwość. Wychowanie dzieci rodzice często przekazują dziadkom, albo różnym powołanym do tego celu instytucjom. W globalnym świecie zagubienia mówi się o dzieciach jako „euro-sierotach”. Znamienne wydają się być słowa Jana Pawła II: „jest rzeczą nieodzowną i nagłą, aby

³ W. Majkowski, Zagrożenia współczesnej rodziny polskiej, w: Rodzina polska na progu trzeciego tysiąclecia, red. W. Majkowski, Warszawa 2003, s. 11.

⁴ P. Rybicki, Wieź społeczna i jej przemiany, „Studia Socjologiczne” 1987, nr 4, s. 101.

każdy człowiek dobrej woli zaangażował się w sprawę ratowania i popierania wartości i potrzeb rodziny” (FC 86). Potrzeba zatem tworzenia pozytywnych synergii pomiędzy rodziną a instytucjami pomocy społecznej.

Na kanwie tych przemian rodzina przestaje być ostoją kształtowania systemu wartości oraz ostoją dobrego wychowania. Coraz częściej mają w niej miejsce takie zjawiska, jak przestępczość, chuligaństwo, narkomania, zbyt wczesne macierzyństwo. Pojawia się coraz więcej rodzin patologicznych. W tej sytuacji współczesna rodzina potrzebuje wsparcia.

W sektorach życia społecznego istnieje wiele instytucji wspierających rodzinę w pełnieniu przez nią właściwych jej zadań, jednakże coraz większe znaczenie posiada zinstytucjonalizowana działalność mająca na celu pomoc rodzinie oraz poszczególnym jej członkom w usamodzielnieniu, odzyskaniu lub umocnieniu zdolności do egzystowania w społeczeństwie. W pełnieniu tej działalności szczególną rolę odgrywa pracownik socjalny.

1. Zadania pracownika socjalnego wobec rodziny

Instytucja rodziny odgrywa szczególną i istotną rolę w procesie rozwoju człowieka, ponieważ rozwój jest zasadniczo zjawiskiem kulturowym, a kultura rodzi się i rozwija w sferze działania jednostek, grup, rodzin. Na poziomie zaś instytucji społecznych ważne miejsce zajmuje pracownik socjalny, którego celem i zadaniem jest nieustannie wspierać rodzinę ludzką w inicjatywach twórczej działalności, nie tylko po to, by dzielić się tym, co zbywa, ale by przede wszystkim zmieniać jej style życia, modele produkcji i konsumpcji, utrwalone struktury wewnątrz-systemowej władzy, na których opierają się dziś społeczeństwa, a także w sytuacji zagubienia przywracać rodzinie zdolność społecznego funkcjonowania.

Instytucje zajmujące się świadczeniami na rzecz rodziny oferują szerokie spektrum programów oraz usług, co odzwierciedla charakter ich działania⁵. Wśród działań, którymi zajmują się pracownicy socjalni, wyróżnia się usługi socjalne dotyczące:

- zjawiska przemocy w domu;

⁵ Praca w dziedzinie usług i świadczeń dla rodzin wymaga posiadania specjalistycznej wiedzy o rodzinie i procesach komunikowania się, wpływach wywieranych przez struktury alternatywne na funkcjonowanie rodziny oraz o zmianach w życiu rodziny. Świadczenia te obejmują: poradnictwo rodzinne dla poszczególnych jednostek i grup, edukację w zakresie życia rodzinnego, pomoc finansową, programy pomocy pracownikom oraz występowanie w roli rzeczników zmian w rodzinach i zmian społecznych.

- feminizacji, ubóstwa, uzależnień;
- przyczyn i skutków występowania alternatywnych struktur rodzinnych, w tym rodziców wychowujących samotnie dzieci;
- działania na rzecz rodzin mieszanych;
- przyczyn i skutków stresów w rodzinach;
- problemu niewłaściwie lub źle funkcjonujących wzorców komunikowania się w rodzinie⁶.

Najogólniej praca socjalna na rzecz rodziny obejmuje trzy główne cele:

1. przyczynia się do rozwoju harmonijnych relacji w rodzinie;
2. wzmacnia wartości w życiu rodziny;
3. sprzyja rozwojowi „zdrowej” osobowości i zadowalającego społecznego funkcjonowania członków rodzin.

Ponadto pracownicy socjalni spełniają wobec rodziny jeszcze inne zadania. Pierwszym z nich jest komplementarna relacja między rodziną a instytucjami funkcjonującymi w społeczeństwie. Drugim jest wspieranie rodziny w zakresie praw zapisanych w *Karcie Praw Rodziny*: prawa do odpowiednich dochodów, prawa do zatrudnienia, do nauki oraz do opieki zdrowotnej. Ponadto opieka społeczna nad rodziną powinna być zintegrowana we wszystkich instytucjach społecznych, takich jak: szkoły, zakłady pracy, instytucje usług medycznych, kościoły i mass media. Dlatego też pracownicy socjalni często występują jako rzecznicy wspierający rodzinę w różnych jej działaniach społeczno-ekonomiczno-politycznych. Do działań tych zalicza się:

- pełne i sprawiedliwe zatrudnienie;
- edukacja dla zapewnienia rozwoju dziecka i nabycia umiejętności rodzicielskich;
- wspieranie rozwoju rodziny;
- opieka odpowiedniej jakości;
- usankcjonowanie prawne urlopów macierzyńskich i urlopów na sprawowanie opieki nad chorymi dziećmi;
- pełny zakres opieki zdrowotnej;
- programy wspierania rodziny sponsorowane przez zakłady pracy;
- prewencja i świadczenia zorientowane na rodzinę, w przypadkach niewłaściwego traktowania i zaniedbywania podopiecznych⁷.

Ponadto pracownicy socjalni zajmują się również doradztwem w przypadku trudności małżeńsko-rodzinnych. Doradztwo w tej dziedzinie dzieli się na trzy poziomy: przedmałżeński, małżeński i rodzinny.

⁶ Por. B. Dubois, K. K. Miley, *Praca socjalna, zawód który dodaje sił*, Katowice 1999, s. 62.

⁷ Tamże, s. 63.

Pierwszy poziom dotyczy pomocy dwojgu nupturientom zarówno w planowaniu rodziny, jak i w rozwiązywaniu problemów zaistniałych w narzeczeństwie. Drugi, dotyczy relacji między mężem a żoną. Większość małżeństw dzięki pomocy pracowników socjalnych umacnia swoje więzi małżeńskie, inni zaś uzyskują pomoc w zakresie separacji⁸. Doradztwo rodzinne obejmuje zakres relacji pomiędzy jej członkami, czyli mężem, żoną, dziećmi. Często te relacje i proces komunikacji są zaburzone. W sytuacjach nieporadności, rodzice lub ich dzieci uciekają się do instytucji zajmujących się doradztwem. Obecnie, oprócz typowych rodzin nuklearnych, złożonych z rodziców i dzieci pojawiają się nowe układy matrymonialne, takie jak: rodzic homoseksualista, rodziny z jednym rodzicem czy małżeństwa kohabitacyjne.

Pracownicy socjalni świadczą pomoc na rzecz rodziny również w różnych sektorach jej koegzystencji, takich jak:

- na rzecz dzieci;
- na rzecz opieki zastępczej, czyli obejmującej dzieci poza ich domem rodzinnym;
- na rzecz rodziny zastępczej;
- na rzecz adopcji dzieci;
- na rzecz niezamężnych matek, czyli kobiet samotnie wychowujących dzieci;
- na rzecz dorastających dzieci;
- na rzecz nieletnich dziewcząt, które urodziły dziecko;
- na rzecz samobójstw;
- na rzecz stresów związanych z podejmowaniem pracy;
- w sytuacjach utraty, śmierci kogoś bliskiego.

2. Zadania pracownika socjalnego względem dzieci

Wprawdzie najważniejszą wśród instytucji socjalizujących dzieci jest rodzina, ale również bardzo ważną jest szkoła. W niej bowiem jednostka uczy się postaw, wartości, zachowań formalnych i nieformalnych. Jeśli system edukacji spełnia swoje pozytywne zadanie, wówczas wzrasta liczba inteligent-

⁸ Interesująca sytuacja miała miejsce podczas procesu rozwodowego dwojga ludzi, z których każde z osobna korzystało z doradztwa małżeńskiego jako części procedury rozwodowej. Uczestniczyli w rozmowach indywidualnych i sesjach zbiorowych, zainteresowali się sobą nawzajem i po sześciu miesiącach podjęli na nowo wspólne życie, które stało się dla obojga źródłem radości i szczęścia.

nych i wykształconych członków społeczeństwa, którzy mogą wpływać na rozwój społeczeństwa, jak również brać odpowiedzialność za jego zmiany⁹.

Środowisko szkolne nastawione na proces uczenia się i osiągnięcia dobrych wyników w nauce, rozwija poczucie kompetencji dziecka oraz jego umiejętności. W czasie nauki szkolnej pierwszą formą uspołecznienia dziecka jest internalizacja. Z procesem uczenia się mogą być związane różne trudności dziecka dotyczące zaburzeń osobowościowych, rozwojowych, zachowania. Problemem może być proces akomodacji dziecka w szkole. Dlatego też pracownicy socjalni, dokonując wcześniejszej oceny problemu zajmują się formą pomocy w nawiązaniu dobrych relacji pomiędzy szkołą a rodzicami, zwłaszcza jeśli rodziny posiadają znamiona patologii. Wówczas oferują rodzinom informacje i poradnictwo w celu zwiększenia ich umiejętności rodzicielskich, wzbogacenia środowiska wychowawczego, a w sytuacji patologii oferują pomoc dzieciom i samym rodzicom¹⁰. Pracują oni często z dziećmi mającymi przejściowe trudności lub dziećmi-przestępcami, źle traktowanymi, zaniedbanymi, ofiarami molestowania seksualnego; dziećmi, które nie osiągają pułapu swych możliwości, przejawiają brak motywacji i oznaki bezradności czy też

⁹ Por. N. Goodman, *Wstęp do socjologii*, Poznań 2001, s. 203.

¹⁰ Przedszkolanka, pani W. miała w grupie podopiecznych kłopoty z Kubusiem. Chłopiec bardzo hałasował, ciągle biegał, przeklinał, bił inne dzieci. Za każdym razem, gdy jego zachowanie przekraczało granice wytrzymałości pani W., ta wystawiała go za karę na korytarz. Kara nie odnosiła skutku – wręcz przeciwnie, zachowanie chłopca pogarszało się aż przedszkolanka poprosiła o pomoc. Spotkała się w obecności pracownika socjalnego z matką Kubusia i przedstawiła jej sytuację, mając nadzieję, że wspólnie rozwiążą problem. Matka była młodą kobietą, rozwiedzioną, mieszkającą u krewnych, i niezbyt przejmowała się wyczynami synka. Postanowiono, że rozwiązanie problemu spadnie na przedszkole. Po pierwsze, zauważono, że wykluczenie nie odnosi skutku, ponieważ: a) Kubuś zaglądał z korytarza do klasy przez oszklone drzwi, b) przedszkolanka trzymała go tam dość długo, nie określając przy tym czasu wykluczenia. Ustalono, że obecność Kubusia w klasie ma dla niego zabarwienie pozytywne, a zatem usunięcie go będzie odczuwane jako kara. Warunkiem poprzedzającym jego złe zachowania były normalne zabawy i zajęcia w klasie, konsekwencją zaś jego zachowań było zwrócenie na siebie uwagi kolegów. Wprowadzono zatem zmiany w stosowaniu kary wykluczenia: 1) szybę w drzwiach zasłonięto plakatem, 2) czas kary ograniczono do pięciu lub dziesięciu minut, 3) przedszkolanka stosowała wykluczenie konsekwentnie po każdym wybryku chłopca, aby skojarzyć niewłaściwe zachowanie z bodźcem awersyjnym. Pani W. co tydzień notowała zachowanie przedszkolaka w tabeli, która pokazała, że podczas terapii zachowanie Kubusia poprawiło się na tyle, że mieściło się w normie zachowań przyjętych w klasie. Zob. R. A. Skidmore, M. G. Thackeray, *Wprowadzenie do pracy socjalnej*, Katowice 1999, s. 174.

wypalenia związanego ze szkołą; dziećmi potrzebującymi specjalnej edukacji; mającymi problemy z uzależnieniem od środków chemicznych lub takimi, które borykają się ze stresami wpływającymi na ich osiągnięcia szkolne¹¹.

Pracownik socjalny w szkole, w każdej grupie wiekowej, jest jak się wydaje, przedłużeniem ramienia pedagoga. Jego zadaniem jest świadczenie pomocy w realizacji celów i kryteriów kształcenia. Z jednej strony pełni bowiem funkcję doradcy, z drugiej zaś jest konsultantem. Jest również łącznikiem instytucjonalnym. Oznacza to, że pełni rolę pomostu między szkołą a innymi instytucjami, które ułatwiają zarówno rodzicom, jak i ich dzieciom dostęp do różnych świadczeń i usług społecznych. Ponadto, na terenie szkoły zapewnia bezpośrednie doradztwo i terapię na rzecz jednostki i grupy. Pełniąc rolę rzecznika, może być dobrym mediatorem w sytuacji niepowodzeń uczniów, wynikających bądź z braku porozumienia między uczniem a nauczycielem, bądź zaburzonych relacji w grupie.

Działalność pracownika socjalnego na rzecz dzieci w rodzinie nie zamyka się jedynie w odniesieniu do szkoły i problemów związanych z dziećmi w szkole. Zadania te obejmują o wiele większy zasięg. Dotyczą między innymi problemów związanych z przemocą w rodzinie¹². Znęcanie się nad dziećmi, przemoc fizyczna, seksualna to przykłady form ich złego traktowania i maltretowania.

Zadaniem pracownika socjalnego jest wzmocnienie kompetencji rodziny, upowszechnienie pozytywnych wzorców wychowywania dzieci, zwiększenie

¹¹ Por. L. B. Costin, *School social work*, Encyklopedia of social work, A. Mahan red., Washington 1987, s. 538-545.

Różne czynniki społeczne wpływają na rozwój dzieci i stanowią wyzwania dla pracowników socjalnych zatrudnionych w szkołach. Najważniejsze z nich to bezdomność, duża mobilność uczniów, rosnąca liczba nastolatków zostających rodzicami, rosnąca liczba dzieci „z kluczem na szyi”, złe traktowanie dzieci, akty przemocy popełniane przez młodociane gangi oraz kwestie zdrowotne, takie jak AIDS.

¹² Dopiero niedawno przemoc w rodzinie uznana została za problem społeczny, chociaż jej historia jest długa. Może to być przemoc fizyczna, seksualna oraz emocjonalna wobec członków rodziny, takich jak współmałżonkowie, rodzice, dzieci oraz osoby starsze. Przemoc w rodzinie nie zna granic rasowych, etnicznych czy religijnych, występuje we wszystkich grupach i wszystkich warstwach społecznych. Statystyka dotycząca tego zjawiska jest paralelna do powszechności zjawiska przemocy w społeczeństwie. Kiedyś rodziny bardziej chroniły swoich członków przed przemocą występującą w społeczeństwie, obecnie właśnie w stosunkach rodzinnych przejawia się ona coraz częściej. B. Dubois, K. K. Miley, *Praca socjalna, zawód, który dodaje sił*, cz. 2, Katowice 1999, s. 77

środków i możliwości w celu podtrzymywania prawidłowego funkcjonowania rodziny¹³ oraz prowadzenie rozmów między rodzicami i profilaktyki doradczej. Ponadto, w sytuacjach trudnych – kierowanie dzieci do ośrodków pomocy, a rodziców do grup wzajemnego wsparcia. Pracownicy socjalni często prowadzą świadczenia na rzecz dzieci w rodzinie. Tego typu świadczenia mają charakter ochronny i polegają na zapewnieniu opieki dzieciom rodziców pracujących lub też odciążeniu ich w obowiązkach. Usługi takie świadczone są w ośrodku dziennego pobytu albo też w grupowym domu rodzinnym. Dzieci pierwszego okresu rozwojowego kierowane są do żłobków kryzysowych albo też umieszczane są w rodzinach zastępczych, w domach dziecka. W tym przypadku pracownicy podejmują się załatwienia wszelkich formalności związanych z umieszczeniem dziecka w danego typu placówce.

Kolejny obszar działań na rzecz dzieci dotyczy przestępczości nieletnich. Zjawisko to współcześnie stanowi wielki problem. Działania socjalne od lat przewidują całą gamę świadczeń służących przeciwdziałaniu i ograniczaniu przestępczości. Nie ulega bowiem wątpliwości, że każde nawet małe, pojedyncze przestępstwo ma swoje konsekwencje w rodzinie, osłabia ją i tworzy wiele napięć wewnątrz jej systemowego działania. Pracownicy socjalni angażują się zatem w świadczenia usług w instytucjach penitencjarnych. Podstawowym zadaniem pracownika socjalnego jest pomóc młodemu człowiekowi, który popadł w konflikt z prawem, aby dokonała się modyfikacja jego postawy życiowej. Dlatego też pracownik socjalny jest członkiem zespołu, w którego składzie znajduje się kurator, psycholog, psychiatra, pedagog, doradca zawodowy.

Zadaniem pracownika socjalnego jest wówczas prowadzenie rozmowy z klientem – przestępcą. Rozmowa ta dotyczy przekonania przestępcy, aby nie podejmował późniejszej zemsty względem poszkodowanego. Stosując zawodową wiedzę i umiejętności, pracownik socjalny stara się dokonać rehabilita-

¹³ Sprawy karne dotyczące przemocy w środowisku rodzinnym są w wielu przypadkach długotrwałe, wymagające cierpliwości i determinacji w dopuszczeniu do ich zakończenia. Oceniając możliwości rzeczywistego izolowania sprawców przemocy, przy uwzględnieniu warunków niezbędnych do zastosowania środków zabezpieczających, przewidzianych przez prawo, trzeba przyznać, że nie są one duże. W sposób pośredni ilustrują to dane statystyczne uzyskiwane z sądów. Tym niemniej pomoc pokrzywdzonemu nawet w tej postaci w jednostkowym przypadku, o ile zachodzą ku temu podstawy prawne, powinien być wykorzystany, podejmowane zaś w tym celu wysiłki zasługiwać powinny na pełną aprobatę (por. Z. Kukułka, Środki zabezpieczające i możliwości izolowania sprawców przemocy w rodzinie, „Praca Socjalna” 2009, nr 1, s. 79).

cji młodych ludzi i pomóc im, aby sami sobie zaczęli pomagać i tym samym mogli powrócić na łono społeczeństwa. Pracownik pomaga im także zaakceptować siebie i swoje otoczenie. Zadania penitencjarnego pracownika socjalnego należy określać w kategoriach zmiany systemu wartości młodego człowieka tak, by stały się one zbieżne z wartościami wyznawanymi przez społeczność¹⁴. Ponadto pracownik socjalny prowadzi także rozmowy z rodzicami w celu uświadomienia im problemu, zbadania jego genezy, przyjęcia konsekwencji i zrozumienia sytuacji, w której się znaleźli.

Pracownicy socjalni prowadzą również działania na rzecz rodziny w odniesieniu do nastolatków będących w ciąży, młodocianych podejmujących próby samobójcze czy uciekających z domów. Wszystkie te problemy są formą dysfunkcyjności w rodzinie, zaś sami rodzice nie zawsze radzą sobie z problemami swoich dzieci. Szukając pomocy w różnych instytucjach, napotykają na pracowników socjalnych, którzy w umiejętny sposób zajmują się zaistniałym problemem. Diagnozują oni problem, a następnie kierują osoby potrzebujące pomocy do odpowiednich ośrodków pomocowych, sami często pełniąc rolę doradców.

Kolejny ważny problem w rodzinie to zagadnienie uzależnień. Fakt zażywania narkotyków czy nadużywania alkoholu w młodym wieku jest dla wielu młodych ludzi dość często codziennością. Inicjacje w tym względzie mają miejsce już w szkole gimnazjalnej i nasilają się w szkołach średnich. Niezwykle trudno jednak jest podać przybliżoną liczbę osób zażywających narkotyki oraz korzystających z innych używek. Należy jednak pamiętać, że problematyka dotycząca współczesnej młodzieży również w odniesieniu do ich marginalizacji żywo zajmuje uwagę badaczy nauk społecznych¹⁵.

Pracownicy socjalni coraz częściej angażują się na rzecz terapii osób uzależnionych. Nie ulega wątpliwości, że następstwa stosowania środków tok-

¹⁴ R. A. Skidmore, M. G. Thackeray, Wprowadzenie do pracy socjalnej, dz. cyt., s. 211.

¹⁵ W dziedzinie tej szczególnie wyróżniają się: Cz. Cekiera, Ryzyko uzależnień, Lublin 1994, E. Urban, Toxicomanie, Praha 1973; W. Majkowski, Społeczny kontekst uzależnień, SnR 1998, nr 2, s. 75-82; J. Mariański, Młodzież między tradycją i ponowoczesnością, Lublin 1995. Badania wskazują, że w całym kraju istnieją około 20 milionów osób używających marihuany. Marihuana, jest po alkoholu, najczęściej spotykaną używką. Badania prowadzone w szkołach wskazują, że od 20 do 30% uczniów przynajmniej raz w życiu zażywało marihuanę; w przypadku innych środków odurzających, odsetek zażywających był zmienny w szerokich granicach. Studenci zażywający narkotyki przyznają, że często zaczęli tego rodzaju doświadczenia już w szkole średniej.

sycznych dotyczą nie tylko osoby, która je stosuje, ale również jej rodziny. Wówczas rodzinie należy pomóc zrozumieć problem, a w razie potrzeby uspokoić poczucie winy. Ponadto należy wspierać samą osobę uzależnioną, by nie czuła się wyobcowana ze swojej rodziny. Stąd też tradycyjnie zadaniem pracowników socjalnych jest udzielanie pomocy w wielu miejscach:

- w sądach dla nieletnich;
- klinikach zdrowia psychicznego;
- szkołach;
- uniwersyteckich ośrodkach zdrowia i doradztwa.

Pracownicy socjalni są również zatrudniani w ośrodkach terapii odwykowej, gdzie spełniają rolę administratorów i terapeutów, współpracując z psychiatrami, internistami, psychologami a nierzadko, także z byłymi uzależnionymi, którzy mogą (choć nie muszą), mieć za sobą szkolenie zawodowe w zakresie doradztwa.

Większość uzależnionych przed popadnięciem w nałóg, miewa poważne problemy z osobowością i przystosowaniem społecznym, a także doznaje szkodliwego wpływu środowiska rodzinnego. Terapia nie jest pełna, dopóki te wcześniejsze problemy nie zostaną rozwiązane. Pracownicy socjalni potrafią w tym pomóc.

Istnieją jednak pewne trudności związane z pracą z osobami uzależnionymi. Zgodnie z interpretacją A. Moffetta, J. Brucego i D. Horvitzta trudności te dotyczą zastosowania tradycyjnej metody pracy z takimi osobami. Konkretnie chodzi o możliwość dostarczenia narkomanowi jakiejś satysfakcji, która będzie możliwym antidotum na narkotyki. Należy obudzić w nim radość i poczucie otwartości na świat¹⁶.

Jest czymś oczywistym, że osoba uzależniona nie upora się w sposób natychmiastowy ze swoim problemem, ale dzięki wsparciu ze strony pracownika socjalnego może wrócić do społeczeństwa jako produktywna jednostka. Chociaż trudno człowiekowi uzależnionemu zgodzić się z całkowitą abstynencją, mimo, że ta również jest możliwa przy pomocy matadonu i chemioterapii, to jednak już sam fakt czasowej abstynencji jest pożądaną formą działalności pracy socjalnej. Każda bowiem możliwa abstynencja, nawet czasowa, ma duże znaczenie dla narkomana, rodziny i społeczności.

¹⁶ Autorzy zalecają, aby nie rezygnować z pracy z osobą uzależnioną, gdy ta nie będzie mieć silnej motywacji do porzucenia narkotyku. Narkomani szukają pomocy, kiedy finansowo nie mogą udźwignąć kosztów nałogu, kiedy zmęczy ich ciągłe ukrywanie się przed policją, kiedy zachorują, kiedy ich przyjaciel umrze z przedawkowania albo kiedy mają do wyboru leczenie lub więzienie (R. A. Skidmore, M. G. Thackeray, Wprowadzenie do pracy socjalnej, dz. cyt., s. 288).

Nierealistycznie byłoby przypuszczać, że istnieje idealny pacjent. Nie można też założyć idealnych relacji pomiędzy uzależnionym a pracownikiem socjalnym. Zawsze, ilekroć pracownik socjalny będzie przewidywał, iż pacjent stawi się na umówioną godzinę, będzie odpowiedzialny i gotowy do współpracy, trzeba się liczyć z reakcją dokładnie odwrotną z jego strony. Dlatego o wiele ważniejszą jest praca z rodziną osoby uzależnionej. Wytworzenie bowiem dobrych relacji pomiędzy uzależnionym dzieckiem a rodzicami to jeden z centralnych punktów terapii.

3. Zadania pracownika socjalnego względem osób starszych

Nie ulega wątpliwości, że naturalnym środowiskiem życia i rozwoju każdego człowieka jest rodzina¹⁷. W niej bowiem człowiek przychodzi na świat, w niej partycypuje, przechodzi pierwszą socjalizację i do końca swoich dni powinien w niej pozostać. Rodzina jest też moralnie zobowiązana do różnych form świadczenia pomocy osobom starszym, rodzicom w ich miejscu zamieszkania. Każde inne środowisko powoduje z jednej strony konieczność przystosowania człowieka do nowych, zmienionych warunków życia, co często jest bardzo trudne i pociąga za sobą różnorodne skutki psychospołeczne i zdrowotne, a z drugiej strony wymaga nakładów finansowych związanych z koniecznością zapewnienia całościowej opieki instytucjonalnej. Dlatego szczególną uwagę przywiązuje się do rozwoju różnych form pomocy środowiskowej, głównie takich, jak: opieka nad chorym w domu, dzienne domy pobytu, domy pomocy społecznej zlokalizowane w najbliższym sąsiedztwie, mieszkania specjalnie przystosowane dla osób starszych i osób z upośledzeniem umysłowym, a ostatnio związanych z nową ustawą o ochronie zdrowia psychicznego¹⁸. W rzeczywistości jednak nie zawsze w domu rodzinnym istnieje możliwość zorganizowania na odpowiednim poziomie i w dobrych warunkach opieki dla osób starszych. Wówczas jedynym rozwiązaniem jest umieszczenie osób starszych w domu opieki społecznej lub domu pomocy społecznej¹⁹.

¹⁷ R. Woroczyński, *Pedagogika społeczna*, Warszawa 1974, s. 161.

¹⁸ Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz.U. Nr 111, póź. 535 z 1994 r).

¹⁹ W tym kontekście pomoc społeczną interpretuje się jako szeroki wachlarz świadczeń mających na celu zaspokojenie podstawowych potrzeb człowieka: egzystencjalnych, zdrowotnych, społecznych. Szczególnie zaspokojenie potrzeb odnosi się do tych osób, które z racji wieku, choroby czy ogólnej niesprawności lub też sytuacji zdeterminowane są do zamieszkania w instytucji, by prowadzić dalszą egzystencję na poziomie godnym człowieka.

Każdy dom pomocy społecznej ma swój specyficzny charakter. Jednakże istotnym celem funkcjonowania tych domów jest umożliwienie mieszkańcom:

- rozwoju ich osobowości;
- wybrania godnego stylu życia;
- utrzymania dobrych relacji z rodziną, z przyjaciółmi;
- warunków pozwalających na uczestniczenie starszych ludzi w życiu społecznym.

Pomoc jaką niesie drugiemu człowiekowi pracownik socjalny jest piękną, ale też ciężką pracą, a właściwie powołaniem, gdyż oznacza codzienne stawanie wobec ludzkiego bólu, bezsilności, krzywdy i bezradności. Trud ten wynika też z towarzyszenia cierpiącym i podejmowania trudnych decyzji, które nierzadko mają zasadniczy wpływ na jakość życia całych rodzin. Pełnienie roli pracownika socjalnego wymaga nie tylko wysokich kwalifikacji i profesjonalizmu w wykonywaniu powierzonych zadań, ale przede wszystkim ogromnej wrażliwości, wyrozumiałości i chęci niesienia pomocy osobom w trudnej sytuacji materialnej i osobistej.

W domach pomocy społecznej do zadań pracownika socjalnego należy:

- rozwiązywanie problemów adaptacyjnych mieszkańców;
- pomoc mieszkańcom w utrzymywaniu kontaktów z rodziną, znajomymi, opiekunami prawnymi;
- udział w zaspokajaniu indywidualnych potrzeb mieszkańców, w szczególności dokonywanie zakupów na ich życzenie;
- pomoc mieszkańcom w załatwianiu spraw urzędowych (np. w ZUS, KRUS, OPS i innych instytucjach);
- podejmowanie czynności związanych ze zorganizowaniem pogrzebu zmarłym mieszkańcom.

Najczęściej pracownicy socjalni uprawnieni do podejmowania działań w domach pomocy społecznej kierują się metodą „indywidualnego podejścia”. Metoda ta polega na bezpośrednim, osobistym, indywidualnym kontakcie terapeuty z mieszkańcem domu i dobieraniu zajęć najwłaściwszych dla danej osoby z uwzględnieniem jej sprawności i możliwości psychofizycznych. Relacje interpersonalne w toku pracy z indywidualnymi osobami nigdy nie przebiegają w ten sam sposób dla wszystkich mieszkańców domu pomocy, ale powinny być skoncentrowane na podstawowych potrzebach danego człowieka.

Jedną z najważniejszych funkcji jest dostarczanie podopiecznemu doświadczeń i motywacji, których brakuje w jego życiu, i zaspokajanie jego potrzeb. Mieszkańcy domu pomocy społecznej często cierpią z powodu kryzysu tożsamości. Nie potrafią określić swoich potrzeb i zainteresowań. Trudności

te najczęściej są wynikiem przeżywania problemów z czasów przed zamieszkaniem w domu pomocy społecznej, związanych z pełnieniem określonych ról społecznych (matki, babci, dziadka, pracownika)²⁰.

Należy również pamiętać, że starsi ludzie często na dom spokojnej starości patrzą z dużą dozą niechęci, czasem nawet uważają, iż stanowi on swoiste preludium do śmierci²¹. Dlatego też pracownicy socjalni powinni starać się rodzinie i osobom starszym:

- objaśnić proces starzenia;
- wytłumaczyć charakter schorzeń typowych dla osób w podeszłym wieku;
- wyjaśnić świadczenia oferowane w domu;
- omówić metody radzenia sobie w trudnych sytuacjach;
- dać możliwość podzielenia się odczuwanymi troskami i smutkami z innymi.

Proces ten jest podwójnie korzystny. Z jednej strony jest sposobem przewyciężenia niechęci, obaw ze strony osób starszych. Z drugiej strony dorosłe dzieci, towarzyszące przyjęciu, wyzbywają się poczucia winy dzięki temu, że zrozumieli proces starzenia, otrzymali wsparcie pracownika socjalnego i spostrzegli, że podobne przeżycia są także udziałem innych osób, znajdujących się w analogicznej sytuacji.

Pracownicy socjalni spełniają zatem wiele funkcji na rzecz osób starszych w rodzinie. Szczególnie jako koordynatorzy między programami, dzięki którym wiele osób może otrzymać potrzebne świadczenia. Często też pełnią rolę łączników między ośrodkiem pomocy społecznej a innymi agencjami i instytucjami. Razem z innymi specjalistami pracują z osobami starszymi, aby pomóc im utrzymać kontakt z rodziną, rekompensować straty, a w szczególności znaleźć dla nich pocieszenie i zapewnić w miarę spokojne funkcjonowanie w ich starości.

²⁰ W. Mikołajewicz, Pracownik socjalny jako profesjonalista, praca z indywidualnym przypadkiem jako nowa metoda pracy socjalnej, „Praca Socjalna” 1990, nr 1-2, s. 65; por. L. Kozaczuk, Terapia zajęciowa w domach pomocy społecznej, Katowice 1999, s. 35.

²¹ Zasadność takiego myślenia potwierdzają badania, bowiem wyraźnie wyższą śmiertelność zanotowano wśród przyjętych do domów spokojnej starości niż w grupach kontrolnych wytypowanych na ogół spośród czekających na przyjęcie. Zjawisko to jeden z badaczy nazwał «wstrząsem» przenosin, zaobserwował bowiem 42-procentową śmiertelność wśród przyjętych do domu opieki i 28-procentową wśród oczekujących. Niektórzy specjaliści podają jako przyczynę wyrwanie z otoczenia, inni wskazują na postawy towarzyszące przenosinom.

Powyższa analiza zadań podejmowanych przez pracowników socjalnych na rzecz rodziny wskazuje, że w obecnym świecie pluralizmu i globalizacji nie tylko istnieje potrzeba rozwijania zagadnień pracy socjalnej jakodyscypliny naukowej, ale także potrzeba praktycznego i metodologicznego podejścia do wielu problemów, wobec których rodzina ulega dezintegracji. W szczególności należy pomagać rodzinom uczestniczącym w procesie migracji, która rodzi wiele problemów związanych z sieroctwem i wychowaniem dzieci. Brak ojca lub matki – egalitarnego wychowania, prowadzi często do zaburzeń osobowości dziecka oraz trudności związanych z jego edukacją i dorastaniem. Następstwem tego zjawiska jest wzrost liczby grup rówieśniczych, które często kształtują system wartości sprzeczny z powszechnie uznawanym.

Nie ulega wątpliwości, że proces transformacji społecznej i uprzemysłowienia, choć w istocie charakteryzujący się bogactwem pozytywnych odniesień, zrodził w rodzinie wiele przeciwstawieństw o charakterze dialektycznym. Z jednej strony uniezależnienie ekonomiczne od rodziców rodzi pogoń za zwiększeniem swojego osobistego budżetu oraz chęć bycia niezależnym, z drugiej ma niekorzystny wpływ na gotowość wypełniania obowiązków w rodzinie. Rodzi również brak czasu dla wykonywania podstawowych zadań i funkcji względem rodziny. Brak pewnego statusu ekonomicznego prowadzi czasem do dramatu patologii-zranień, rodzin marginesowych, żyjących w ramach „kultury biednych”, podatnych na różnego rodzaju ideologie.

Pomoc rodzinie jest bardzo ważnym zadaniem zarówno polityki prorodzinnej państwa, jak i polityki socjalnej. Pomoc ta jednak nie może być zawężona do kwestii *stricte* braku dobrostanu części polskich rodzin. Swoim zasięgiem powinna obejmować wszelkie problemy rodziny, związane z jej systemem wewnętrznego współżycia interpersonalnego, relacji pomiędzy małżonkami oraz ich dziećmi i osobami starszymi w rodzinie. Dlatego bardzo ważną formą pomocy w rodzinie są ośrodki poradnictwa rodzinnego²², w których pracownicy socjalni znajdują swoje miejsce i mogą podejmować działania wynikające z ich obowiązków. Ponadto powinni być oni zatrudniani w różnych ośrodkach pomocy społecznej, a także w Urzędach Miasta, Gmin, w radach osiedlowych, szkołach, szpitalach.

Należy zauważyć, iż szczególnym podmiotem pomocy rodzinie są sami małżonkowie. Wszelkie bowiem dalsze problemy w rodzinie swoje początkowe stadium mają w kryzysie relacji małżeńskich. Jest to jakby preludium do

²² Por. T. Kukułowicz, *Poradnictwo z pomocą w rodzinie*, w: *Z badań nad rodziną*, red. T. Kukułowicz, Lublin 1984, s. 175-185.

dalszej dezintegracji rodziny. Wielkim problemem małżeńsko-rodzinnej egzystencji są konflikty²³, które rodzą się w różnych wymiarach ich osobowej koegzystencji. Trudno byłoby poddawać analizie wszystkie konfliktogenne sfery życia rodzinnego, natomiast należy pamiętać, że są one ważnym czynnikiem dysfunkcyjności rodziny.

Mając na uwadze powyższe wnioski, zauważamy jak bardzo współczesnej rodzinie potrzeba pomocy, dzięki której w sytuacji zagubienia może się ona zwrócić do instytucji i uzyskać możliwość przywrócenia jej społecznego funkcjonowania, godności i etosu ludzkiej koegzystencji. W tym kontekście pracownicy socjalni pełnią szczególną rolę, a ich profesjonalne przygotowanie pozwala przywrócić ludziom sens życia i partycypacji w społeczeństwie.

Należy podkreślić, że w nowoczesnym społeczeństwie rodzinie żyje się trudniej niż w społeczeństwie preindustrialnym, trudniej też przychodzi jej realizować swoje plany i cele. Nic dziwnego, iż Jan Paweł II apelował o zaangażowanie każdego człowieka dobrej woli w sprawę ratowania i popierania wartości i potrzeb rodziny, kiedy pisał „należy cenić jej wartości, zawsze je popierać, poznać niebezpieczeństwa i zło, które jej zagraża, przyczyniać się do tworzenia środowiska sprzyjającego jej rozwojowi [...] przywrócić jej zaufanie” (FC 86)²⁴. To przywrócenie zaufania i pomoc rodzinie dotyczy szerokiego kręgu ludzi, wśród których pracownicy socjalni, jako doradcy w służbie drugiemu człowiekowi, wypełniają swoje zadania. Niesłusznym uproszczeniem jest twierdzenie, że ośrodki pracy socjalnej podejmują działanie jedynie na rzecz osób z marginesu społecznego. Oferta tych ośrodków skierowana jest do wszystkich, choć oczywiście nie wszyscy będą z niej korzystać. Wśród tych propozycji dla wszystkich szczególnego znaczenia nabiera funkcja pomocy, uczenia, wychowywania, informowania w konsekwencji przywracania ludziom nadziei, że warto żyć, warto być, warto walczyć o siebie i innych. Można żywić nadzieję, że dzięki pomocy pracowników socjalnych wiele współczesnych rodzin uniknie dramatu dezintegracji.

Fr Józef Młyński: Tasks of a social worker in assisting the family

Social work illustrates a specific aspect of social life. It is concerned with situations where people fail to manage and look for help from help – oriented institutions. These include social aid centres and others where social

²³ Por. M. Ryś, *Konflikty rodzinne niszczą czy budują?*, Warszawa 1994.

²⁴ Por. W. Majkowski, *Czynniki dezintegracji współczesnej rodziny polskiej*, Kraków 1999, s. 208.

workers take professional steps for the benefit of individuals, groups and communities.

The family is in special need of help, the family which is affected by various forms of disintegration in the contemporary world of globalization and pluralism. Action taken in support of the family includes problems of relations and interaction between the spouses and problems connected with the formation of personality and socialization of children, as well as aid in favour of the elderly in the family. Aid extended to the family is an important duty of the State's pro-family policy and social policy. It must not be reduced to the question of strict lack of well-being of a section of Polish families. Family counselling centres are an important form of help carried to the family.